

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ЎРТАСИДА НАЗОРАТСИЗЛИК ВА ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ УСТИДАН ПРОКУРОР НАЗОРАТИГА ОИД ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ ТАҲЛИЛИ

Эшмуродов Аббос Илёсович

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси мустақил изланувчиси

ARTICLE INFO.

Калит сўзлар: вояга етмаганлар, назоратсизлик, ҳуқуқбузарлик, Франция, АҚШ, Россия, Қозғистон, Швеция.

Аннотация

ушбу мақолада вояга етмаганлар ўртасида назорат-Сизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси устидан прокурор назоратига оид хорижий давлатлар тажрибаси таҳлили тўғрисида фикр-мулоҳазалар келтирилган.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2025 LWAB.

Таъкидлаш керак, ҳар бир соҳа маълум тарихий даврлар мобайнида турли давлатлар ва минтақаларнинг ривожланиш тажрибаларини ўзлаштириш ҳамда тўлдириш орқали ривожланади ва тараққий этади.

Хусусан, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси устидан прокурор назорати ҳам ривожланган хорижий давлатлар тажрибаси орқали бугунги кундаги намунага келган десак муболаға бўлмайди.

Аввалги режаларда қайд этилганидек, вояга етмаганлар, умуман ҳуқуқ тизимига оид илк фундаментал ҳужжатлар дастлаб Европа ундан Россия орқали мамлакатимизга кириб келган.

Бугунги кунга келиб мамлактаимиз халқаро ҳамжамиятга тез фурсатларда кириб бориши натижасида тўғридан-тўғри Европа ва Америка давлатлари билан ўзаро тажриба алмшиши жадаллашмоқда.

Сўз юритилаётган тизим мураккаб тарихий жараёни босиб ўтган бўлиб, тарихан олиб қараганда дастлаб Европа мамлакатлари судлари жиноят содир этган шахснинг ишини кўриб чиқишда унинг ёшига доир хусусиятини инобатга олмаган. Кейинчалик, вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлиги ва жиноятчилиги учун жазо тайинлашда ёш ва психо-физиологик ривожланишга эътибор қаратиш тенденцияси кузатилди.

Бола ҳуқуқларини таъминлаш кафолатларининг яна бир шакли - Бола ҳуқуқлари бўйича омбудсман ҳисобланади. Мазкур институт биринчи марта 1981 йили Норвегияда таъсис этилган эди. 1993 йили Швецияда таъсис этилган омбудсман институти, Бола ҳуқуқлари бўйича омбудсман мансабини таъсис этиш тўғрисидаги қонунга мувофиқ, болалар ва ёшлар эҳтиёжлари, ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилишга, БМТнинг Бола ҳуқуқлари бўйича Конвенциясига мувофиқ Швеция ўз зиммасига олган мажбуриятларини бажаришига ваколатлидир.

Жумладан, Наполеон Кодексида вояга етмаганларга нисбатан “ўз қилмишининг оқибатини

тушуниб етган ёки етмаган” каби тушунча келтирилган¹.

Мутахассисларнинг фикрига кўра АҚШда вояга етмаганларнинг судда ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган васийлик назорати Бостонда яшовчи Кук ва Августус ташаббуси билан ташкил этилган. Улар вояга етмаганлар иши бўйича судда қатнашиб, мабодо ўсмирни тузатиш мумкинлигига ишонч ҳосил қилишса, суддан бу болаларни жазоламай, балки уларга бундан кейин болаларнинг хулқ-атворидан хабардор бўлиб туришларини айтиб, гаровга беришларини сўрашган².

Бу эса 1899 йил 2 июль куни Иллинойс штатида жаҳонда илк бор “Ташландиқ, қаровсиз ва жинояткор болалар ва уларга қараб туриш ҳақида” Қонун қабул қилинишига ҳамда ювенал суд – вояга етмаганлар суди ташкил этилишига олиб келган.

Бу борада Франция тажрибаси ҳақида сўз юритганда 1945 йил 2 февралда қабул қилинган Вояга етмаган ҳуқуқбузарлар ва уларнинг жавобгарлиги Ордонанси ташкил этилганлигини қайд этиш лозим³.

Ундан олдин эса Францияда “Болалар суди” ташкил этилган бўлиб, маҳаллий шарт-шароитдан келиб чиқиб вояга етмаганларни дастлабки терговда назорат қилиш вазифаси суд полициясининг зиммасига топширилган⁴. Шунингдек, болалар судьяси билан тергов судьяси ўртасида олиб борилаётган вазифалар аниқ тақсимланди⁵.

Бунда жиноий ишларгина тергов судининг зиммасига юклатилган. Вояга етмаганларнинг суд жараёнида Франция жиноят-процессуал қонунчилигига мувофиқ прокурор ҳам иштирок этган. Прокурор фаолияти вояга етмаганлар ишлари бўйича трибунал доираси ва вояга етмаганлар ишлари бўйича қасамёдлар судида муҳим аҳамиятга эга. Бу вазифани вояга етмаганлар ишлари бўйича трибунал ҳузуридаги прокурор бажарган⁶.

АҚШда вояга етмаганлар ўртасидаги назоратизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва улар устидан прокурор назорати тизими бир қанча ўзига хос жиҳатларга эга. Бу мамлакатда ҳар бир штатда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва прокуратура фаолиятида маълум даражада мустақиллик мавжуд бўлгани учун, тизим турлича амалга оширилиши мумкин.

Хусусан, АҚШда вояга етмаганлар билан ишлаш учун алоҳида адлия тизими мавжуд. Бу тизим болалар ва ўсмирлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларни жамиятга қайта интеграция қилиш ҳамда такрорий жиноятларнинг олдини олишга қаратилган.

Прокурорлар вояга етмаганлар ишлари бўйича ихтисослашган бўлиши мумкин. Улар фақат жазо тайинлашни эмас, балки профилактика ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш чораларини ҳам ишлаб чиқади.

Прокурорлар жиноят ишларини кўзғатишдан олдин, кўп ҳолатларда вояга етмаганлар учун диверсия дастурларини тавсия этади.

Жиноят ишларини судга ошириш тўғрисида қарор қабул қилишда, прокурорлар боланинг ёши, руҳий ҳолати, ҳуқуқбузарликнинг оғирлиги ва аввалги тартиббузарликлари каби омилларни

¹ Мак-Клеллан Д. Правосудие по делам несовершеннолетних в США // Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. М., 1994. С. 176.

² Ювенальная юстиция: Специфика реализации судебной власти /Э. Б. Мельникова.//Государство и право на рубеже веков. Криминология. Уголовное право. Судебное право. -М., 2001. -С. 259 – 265.

³ Introduction a la justice des mineurs, Patrice Saceda., Vaucresson, CNFE-PJJ, novembre 2001.

⁴ Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: Учебное пособие/ Под ред. и с предисл. И.Д.Козочкина. – М.: Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А.С.Грибоедова, 2013. С.347.

⁵ James R.Himes Implementing the Convention on the Right of the Child, UNICEF, Italy, 2005. P.78.

⁶ http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio52/Уголовно-процессуальный кодекс Франции

инобатга олади.

АҚШда вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлиги профилактикаси юзасидан прокуратура маҳаллий мактаблар, ижтимоий хизматлар, полиция ва нодавлат-нотижорат ташкилотлар билан яқин ҳамкорликда ишлайди.

Community-Based Programs (Жамоатчиликка асосланган дастурлар) – вояга етмаганларнинг оиласи ва маҳалласини кучайтиришга қаратилган.

School Resource Officers (Мактаб полиция ходимлари) – мактабларда жойлаштирилган полиция ходимлари болалар билан профилактик тарзда ишлайди.

Family Intervention Programs (Оилавий аралашув дастурлари) – муаммоли болалар ва уларнинг оилаларига ёрдам кўрсатиш.

АҚШда прокурорлар назорати болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан уйғунлаштирилган.

Ҳар қандай процессда вояга етмаганнинг адвокати бўлиши шарт.

Прокурорлар боланинг фойдасига қарорлар чиқаришда фаол иштирок этади. Вояга етмаганлар устидан суд жараёнлари аксарият ҳолатларда ёпиқ тарзда ўтказилади.

Прокуратура ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлар билан биргаликда профилактика мақсадида мактабларда ва маҳаллаларда қуйидаги ахборот-маърифий тадбирларни ўтказди:

- наркотик моддалардан ҳимоя;
- зўравонликнинг олдини олиш;
- Қонунга итоаткорлик маданиятини шакллантириш.

АҚШ тажрибасида прокурор назорати жазолашдан кўра, профилактика ва вояга етмаганларни қайта тарбиялашга қаратилган.

Ҳуқуқбузарликка йўл қўйган болалар билан мулоқотда индивидуал ёндашув, оилавий аралашув ва жамоатчилик билан ҳамкорлик устувор аҳамият касб этади. Шу билан бирга, болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш қатъий назоратда бўлади.

Болаларнинг ҳар томонлама соғломлаштирувчи тадбирларни ўз ичига қамраб олувчи дастурлар АҚШда⁷ ҳам болалар ҳуқуқбузарлиги профилактикасида кенг қўлланилади.

Айрим хорижий давлатларда, хусусан **Россия Федерациясида** ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ишлари бўйича бўлинмалари фаолиятини ташкил этиш бўйича махсус йўриқнома ишлаб чиқилган бўлиб⁸, унинг 76-бандида ички ишлар органларига келтирилиши мумкин бўлган вояга етмаганларнинг аниқ тоифлари кўрсатилган. Бу эса прокурорларга ички ишлар органи ходимлари томонидан қонунга ҳилоф равишда келтириляётган вояга етмаганларни аниқлашга имкон беради.

Вояга етмаган шахсни назорат қилишда электрон кузатув воситалари ҳам қулланилиши мумкин. Бу борада хориж тажрибасига назар ташлайдиган бўлсак, Россия Федерациясида ижтимоий ҳавфли қилмиш содир этиб, суднинг қонуний ҳукми билан пробация хизматида юборилган вояга етмаганни назорат қилишда, шунга гувоҳ буламизки, Россия федерацияси қонунчилигида асосий назоратни амалга оширувчи орган Прокуратура бўлиб, бунда прокурор вояга етмаган шахслар устидан назоратни тўғридан-тўғри, бевосита амалга оширилишини ҳамда назоратни амалга

⁷ <https://ojjdp.ojp.gov/programs>

⁸ Приказ МВД России от 15 октября 2013 г. № 845 «Об утверждении Инструкции по организации деятельности подразделений по делам несовершеннолетних органов внутренних дел Российской Федерации». <https://base.garant.ru/70585810/53f89421bbdaf741eb2d1ecc4ddb4c33/>

оширувчи орган устидан назорат қилишига⁹ амин бўлди.

Агар жазога ҳукм қилинган вояга етмаган шахс жазони ўташ даврида ўзининг жиноий қилмишларини англаб етган ҳолда тузалиш йўлига қатъий ўтганлиги муносабати билан Пробация хизмати ходимлари томонидан чеклашларни тўлиқ ёки қисман олиб ташлаш тўғрисида судга тақдимнома киритади. Булардан ташқари назоратдаги вояга етмаган шахс профилактик ҳисобга олинади. Назоратни самарали амалга ошириш мақсадида назоратдаги шахсларга мураббийлар бириктирилади.

Бундан ташқари, Россия Федерациясида вояга етмаганлар ўртасида назоратизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасида давлат томонидан катта эътибор қаратилади. Бу жараёнда прокуратура органлари муҳим ўрин тутди. Россия тажрибаси профилактика, назорат ва ҳуқуқий ҳимоя чораларининг ўзаро уйғунлашган тизимига асосланади.

Россия прокуратураси вояга етмаганлар ўртасида назоратизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича қуйидаги вазифаларни бажаради:

- **қонунчилик ижроси устидан назорат** – вояга етмаганлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган қонунларнинг ижро этилишини текширади;
- **профилактик ишлар самарадорлиги устидан назорат** – ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, таълим муассасалари ва ижтимоий хизматларнинг вояга етмаганлар билан ишлаш соҳасидаги фаолиятини назорат қилади;
- **ҳуқуқбузарликлар сабабларини аниқлаш** – вояга етмаганлар орасидаги жиноятчиликка сабаб бўлган омилларни ўрганади ва уларни бартараф этиш бўйича тавсиялар беради;
- **муҳтож болаларга ёрдам бериш** – ижтимоий ҳимояга муҳтож, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган, зўравонликка учраган вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини тиклаш чораларини кўради.

Россияда профилактика соҳасида муҳим органлардан бири – вояга етмаганлар ишлари ва уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича комиссиялар (КДН) ҳисобланади. Ушбу комиссиялар маҳаллий даражада фаолият юритади ва уларнинг иши прокуратура томонидан назорат қилинади.

Хусусан, ушбу Комиссия:

- вояга етмаганлар ва уларнинг ота-оналари билан профилактика суҳбатлари олиб боради;
- ҳуқуқбузарлик содир этган ёшларнинг ижтимоий реабилитациясига кўмаклашади;
- Оилавий муаммоларни ҳал қилишда ёрдам беради.

Россия Федерациясида ҳам ички ишлар органлари тизимига янги қабул қилинган ходимлар махсус дастлабки тайёрганликдан ўтмасдан туриб вояга етмаганлар ишлари бўйича инспектор лавозимига тайинланиши мумкин эмас, олий таълим муассасаларининг битирувчилари ҳамда бошқа бўлинмалардан ўтганлар вояга етмаганлар масалалари бўйича бўлинмада бир ой давомида стажировка ўташлари мажбурий¹⁰.

Ушбу талаблар белгиланиши орқали ходимларнинг вояга етмаганлар билан ишлай олиш малакасини яхшилаш мақсад қилинган.

⁹ "Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации" (УИК РФ) от 08.01.1997 N 1-ФЗ (последняя редакция) \ КонсультантПлюс (consultant.ru) <https://www.zakonrf.info/uik/?ysclid=l8n2326xx617601053>.

¹⁰ Приказ МВД России от 15 октября 2013 г. № 845 «Об утверждении Инструкции по организации деятельности подразделений по делам несовершеннолетних органов внутренних дел Российской Федерации». – 17.1. <https://base.garant.ru/70585810/53f89421bbdaf741eb2d1ecc4ddb4c33/>

Прокурорлар вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси юзасидан мунтазам равишда текширувлар ўтказди.

Таълим муассасалари, интернатлар, болалар уйлари ва ижтимоий ҳимоя органларида болалар ҳуқуқларининг бузилиши ҳолатларини аниқлайди.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича маҳаллий ички ишлар органлари ва КДН фаолиятини ўрганади.

Вояга етмаганлар учун мўлжалланган муҳассаса ва муассасаларда қонунчиликка мувофиқ шароитлар яратилганлигини назорат қилади.

Агар прокурор текширув жараёнида қонунбузилиш ҳолатларини аниқласа мазкур камчиликларни бартараф этиш бўйича давлат органларига ёки мансабдор шахсларга тақдимнома ёзади.

Шунингдек, ҳуқуқбузарликка йўл қўйган шахсларга нисбатан интизомий ёки маъмурий жавобгарлик масаласини кўтаради ҳамда вояга етмаганлар ҳуқуқларини тиклаш юзасидан судларга мурожаат қилади.

Россия Федерациясида ички ишлар органлари вояга етмаганлар ишлари бўйича бўлинмаларининг мансабдор шахслари бир қатор ҳуқуқларга, хусусан назоратсиз ва қаровсиз вояга етмаганларни ички ишлар органи бўлинмаларига олиб келиш ҳуқуқига ҳам эга. Ҳар бир болани келтириш ҳолати бўйича баённома тузилади ва бунда вояга етмаганлар юқорида кўрсатилган бўлинмаларда уч соатдан ортиқ сақлаб турилиши мумкин эмас¹¹.

Россияда прокуратура профилактика борасида қуйидаги тадбирларни амалга оширади:

- мактаб ва коллежларда вояга етмаганлар ва уларнинг ота-оналари ўртасида ҳуқуқий тарғиботлар ўтказди;
- хавф гуруҳига кирувчи болалар билан индивидуал ишлар олиб боради;
- жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликлар ҳолати тўғрисида мунтазам таҳлилий маълумотлар тайёрлайди.

Болалар меҳнатини эксплуатация қилиш, зўравонликка дучор қилиш, таълим олиш ҳуқуқини бузиш каби ҳолатлар прокурорлар томонидан қатъий назорат қилинади.

Ички ишлар органлари ва таълим муассасаларида вояга етмаганларга нисбатан ғайриқонуний ҳаракатларга йўл қўйилган тақдирда, прокурорлар жазолаш чораларини кўради.

Шу билан бирга, прокуратура органлари профилактика ва назорат ишларида қуйидаги идоралар билан яқин ҳамкорлик қилади:

- ички ишлар вазирлиги (полиция);
- вояга етмаганлар ишлари бўйича инспекциялар;
- таълим муассасалари;
- ижтимоий ҳимоя ва соғлиқни сақлаш идоралари;
- Нодавлат ташкилотлар.

Россия тажрибасида вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси комплекс тарзда, прокуратуранинг қатъий назорати ва бошқа давлат органлари ҳамкорлиги асосида амалга оширилади.

¹¹ Федеральный закон от 24 июня 1999 г. N 120-ФЗ "Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних" (с изменениями и дополнениями). <https://base.garant.ru>

Прокуратура болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда фаол позицияда бўлиб, қонунбузилишларни аниқлаш ва бартараф этишга қаратилган чораларни мунтазам амалга оширади. Комиссиялар, инспекциялар ва профилактика тадбирларининг ўзаро мувофиқлаштирилган фаолияти Россия тажрибасининг муҳим жиҳати ҳисобланади.

Германия Федератив Республикасида вояга етмаганлар ўртасида назоратизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ҳамда прокурор назорати тизими юқори даражада тизимлаштирилган.

Германия ҳуқуқий давлат сифатида болалар ва ўсмирлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга катта аҳамият беради. Бу борадаги тажрибаси профилактика, реабилитация ва жазонинг адолатли бўлиши принципларига асосланади.

Германияда вояга етмаганлар билан ишлаш учун алоҳида адлия тизими – "**Ювенал адлия**" (**Jugendstrafrecht**) фаолият юритади. Ушбу тизим 14 ёшдан 21 ёшгача бўлган шахслар содир этган ҳуқуқбузарликлар ва жиноятларга тегишлидир.

Хусусан, **14 ёшгача** бўлган болалар жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Шунингдек, **14-18 ёш**даги вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлиги (**Jugendstrafrecht**) бўйича иш қўрилса, **18–21 ёш**даги болаларнинг руҳий ва ижтимоий ривожланиши вояга етмаганларга тенг бўлса, ювенал адлия тизими қўлланилиши мумкин.

Германияда прокурорлар (**Staatsanwaltschaft**) нафақат жазо чораларини белгилашга, балки профилактика ва тарбиявий таъсир чораларини қўллашга ҳам катта эътибор қаратади.

Бундан ташқари, прокурорлар қуйидаги вазифаларни бажаради:

- ҳуқуқбузарликлар сабабларини таҳлил қилиш;
- вояга етмаганлар ишлари бўйича ихтисослашган прокурорлар фаолиятини ташкил этиш;
- судгача бўлган жараёнларда жиноий иш қўзғатиш ёки уни тўхтатиш юзасидан қарорлар қабул қилиш;
- вояга етмаганлар профилактикаси билан шуғулланувчи давлат ва нодавлат ташкилотлари билан ҳамкорлик қилиш.

Германия тажрибасида жазолашдан кўра, тарбиявий ва реабилитациявий ёндашув устувор ҳисобланади.

Қуйидаги муқобил чоралар ҳам қўлланилади:

Диверсия дастурлари (Diversion) – майда ҳуқуқбузарликлар учун жиноий иш қўзғатмасдан, жамоат ишларига жалб қилиш ёки маслаҳат бериш орқали иш юзасидан якуний қарор қабул қилинади.

Тарбиявий таъсир чоралари – вояга етмаганни руҳий, ижтимоий ва таълимий қўллаб-қувватлашга қаратилган.

Юмшоқ жазо турлари – огоҳлантириш, шартли ҳукм, жамоат ишларига жалб қилиш, зарарни қоплатиш, маслаҳатлашув курсларида иштирок этиш.

Германия прокуратураси ҳар бир вояга етмаган билан ишлашда индивидуал ёндашувни асос қилиб олади. Прокурорлар ва судьялар боланинг ёши, руҳий ҳолати, ижтимоий муҳити ва ҳуқуқбузарликнинг жиддийлигини инобатга олади.

Вояга етмаганлар билан ишлашда **ижтимоий ходимлар (Sozialarbeiter)** ҳам жалб этилади.

Суд жараёнида вояга етмаган шахсни руҳий, ижтимоий жиҳатдан тушунишга урғу берилади.

Германия прокуратураси вояга етмаганлар профилактикасида қуйидаги давлат ва жамоат ташкилотлари билан яқин ҳамкорлик қилади:

Ювенал судлар (Jugendgericht) – вояга етмаганлар ишлари бўйича ихтисослашган судлар.

Ижтимоий хизматлар (Jugendamt) – болалар ва ўсмирлар билан ишлайдиган давлат хизмати.

Мактаблар ва таълим муассасалари – профилактика тадбирларини ташкил этади.

Нодавлат ташкилотлар – вояга етмаганларни ижтимоий реабилитация қилиш ва маслаҳат бериш фаолияти.

Германия прокуратураси болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда қатъий позицияда туради.

Болалар меҳнатини эксплуатация қилиш, зўравонликка учраш, таълим олиш ҳуқуқларининг бузилиши ҳолатларини аниқлаш ва бартараф этиш, ота-оналик бурчини бажармаётган оилалар юзасидан чоралар кўриш, болаларни оилавий зўравонликдан ҳимоя қилишда иштирок этади.

Германия тажрибасида вояга етмаганлар ўртасида назоратизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси қуйидаги тамойилларга асосланади:

- жазолашдан кўра, тарбия ва реабилитация устуворлиги;
- ҳар бир вояга етмаганга индивидуал ёндашув;
- прокуратура, ижтимоий хизматлар, судлар ва таълим муассасалари ўртасида ҳамкорлик;
- профилактика ишларига алоҳида эътибор.

Германия прокуратураси болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва жиноятчиликка йўл қўймаслик мақсадида профилактика ва ижтимоий реабилитация чораларини тизимли амалга ошириб келмоқда.

Бироқ, шуни инобатга олиш керакки, профилактик ҳисобга олинган вояга етмаган болалар билан ишлаш масъул ходимлардан зарур кўникма ва қобилият бўлишини талаб этади. Масалан, **Ҳиндистонда**¹² полициянинг болалар ишлари бўйича бўлинмалари (The Special Juvenile Police Units) барча полиция офицерлари махсус тайёргарликдан ўтган бўлишлари шарт.

Уларда болалар билан ишлаш бўйича маълум даражада малака бўлиши талаб этилади.

Тадқиқ этилаётган соҳада етарли тажрибага эга давлатлардан бири Япония бўлиб, у ерда вояга етмаганларнинг жиноят, фуқаролик, хўжалик ва маъмурий ишларини кўрувчи алоҳида тизим фаолият юритади. Оилавий суд ваколати вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарлик ва жиноятлар, вояга етмаганларга зарар келтирувчи жиноятлар, вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлган оила ҳуқуқининг барча масалаларини қамраб олади.

Оилавий суднинг ваколатларига 14 ёшдан 20 ёшгача бўлган ҳуқуқбузар вояга етмаганлар, шу билан бирга ўша ёшдаги ижтимоий мослашмаган шахсларга оид ишлар тааллуқли бўлади. 16 ёшдан катта бўлган вояга етмаганнинг иши у оғир жиноят содир этган тақдирда умумий жиноят судига кўриш учун берилиши мумкин¹³.

Айрим ривожланган хорижий давлатлар тажрибаси, хусусан **Қозғистон Республикаси** “Вояга етмаганлар орасидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва болалар назоратсизлиги,

¹²https://www.indiacode.nic.in/showdata?actid=AC_CEN_13_14_000010_201602_1517807328168&sectionId=12827&sectionId=107&orderNo=107

¹³ <http://lib.sale/yuvenalnaya-yustitsiya-pravo/semeynyiy-sud-31946.html>

каровсизлигининг олдини олиш тўғрисида”ги Қонунининг¹⁴ 19⁵-моддаси “**Профилактик ҳисоб ва назорат**” тўғрисида бўлиб, унда ҳисобга қўйиш ишларига қайси давлат органи масъул эканлиги, кимлар профилактик ҳисобга олиниши, уни олиб бориш тартиби, амал қилиш муддатлари, бу масалада тарафларнинг шикоят қилиш ҳуқуқи белгиланган.

Қозоғистон Республикасида¹⁵ эса профилактик назоратдаги вояга етмаганга нисбатан бир қатор қўшимча чекловлар ўрнатилиши мумкин.

Хусусан, муайян жойларда бўлишни тақиқлаш, куннинг муайян вақтларида уй-жойни тарк этмаслик, муайян ҳудудларга бориш учун рухсат олиш кабилар.

Мазкур чекловларни белгилаш орқали вояга етмаган боланинг ҳуқ-атвориغا нисбатан кучлироқ таъсир кўрсатиш мақсад қилинган.

Аммо, вояга етмаганлар масалалари бўйича инспектор-психологлар томонидан олиб бориладиган чора тадбирлар тарбиявий хусусиятга эга бўлиши керак, маъмурий-ҳуқуқий ёки жазоловчи эмас.

Шунинг учун юқоридаги чеклавлар киритилиш вояга етмаган боланинг ҳуқ-атвориغا ижобий таъсир қилади, деб ҳисобламаймиз.

Болалар фаровонлиги Швеция жамияти учун энг муҳим устуворликлардан биридир. Швеция болаларни жисмоний жазолашни тўлиқ тақиқлаган дунёдаги биринчи давлат бўлди ва 1979 йилда БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясини миллий қонун сифатида қабул қилган биринчи давлат бўлди. 1993-йилда ҳукумат биринчи болалар Омбудсманини тайинлади¹⁶

Шуни қайд этиш лозимки, хорижий давлатлар қонунчилигида вояга етиш ёки турлича белгиланган. Қонун вояга етмаганликни умумий тушунча сифатида тўлиқ муомала лаёқатига эга бўлиш билан боғлайди. Халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда жиноий жавобгарликка тортишнинг аниқ, универсал ёки белгиланмаган, фақатгина минимал даражани белгиловчи умумий қоидалар кўрсатилган.

Шу сабабли жиноят ишларини юритишда вояга етмаганлик 18 ёшгача, айрим ҳолларда ундан ҳам юқори ёшни ўз ичига олади. Болгария, Венгрия, Германияда жиноий жавобгарлик ёки 14 ёшдан; Греция ва Францияда 13 ёшдан, АҚШда штатлар қонунчилигига кўра 10 дан 17 ёшгача вужудга келади. Европа давлатларининг кўпчилигида вояга етиш 18 ёшдан, фақат Австрияда 19 ёшдан, Швейцарияда эса 20 ёшдан ҳисобланади. Аксарият давлатлар жиноят қонунчилигида, хусусан, Россия, Хитой, Япония, Корея, Грузия, Беларусь, Молдова, Қозоғистон ва Украина давлатларида ҳам жиноий жавобгарлик ўн тўрт ёшдан бошланади.

Шу сабабдан ҳам миллий жиноят қонунчилигига жиноят субъекти сифатида жавобгарликка тортишнинг минимал ёш 16 ёш этиб белгиланиши мақсадга мувофиқ.

Сабаби 1994 йилдаги ЖКда белгиланган 18 ёш бугунги кундаги 18 ёш билан ривожланиши ва фикрлаш ҳолатида катта фарқлар мавжуд.

Европа ва Лотин Америкаси мамлакатлари бола ёки ўсмирнинг суд тизими билан кераксиз алоқаларига йул қўймаслик учун амалий ҳамда асосли услубларни изламоқда. Бу айниқса

¹⁴ Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 591-ІІ «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) <https://online.zakon.kz/Document/?docid=1049318&doc>

¹⁵ Правила осуществления профилактического контроля за лицами, состоящими на профилактическом учете в органах внутренних дел. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 15 июля 2014 года № 432. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 15 августа 2014 года № 9695. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009695>

¹⁶ Gilbert, Neil (2012). A comparative study of child welfare systems: Abstract orientations and concrete results. Children and Youth Services Review, 34(3): 532-536, 5 s.

биринчи марта айбланаётган ва майда ҳуқуқбузарликларни содир этганларга тааллуқлидир. Муқобил санкциялар бундай ҳуқуқбузарлик ишларини судда эмас, балки бошқа орган томонидан кўриб чиқиш кераклигини кўзда тутади.

Бизнинг фикримизча, энг оддий муқобил чора - бу ҳуқуқбузар тўғрисида профилактика инспекторини огоҳ этишдир.

Бундай вазиятда профилактика инспектори мустақил равишда ёки боланинг оиласи ва ижтимоий ходим билан маслаҳатлашганидан сўнг унга расмий айблов қўймасликка қарор қилади ва болани унинг қилмишлари оқибатларидан сақлаш ҳамда кейинги сафар бундай ишлар суд билан тугаши ҳақида тушунча беради.

Вояга етмаганлар ишлари бўйича энг нозик ёндашув Францияда қўлланилади. “Қонун билан танишув” деб аталувчи ушбу ёндашувда суд вакилининг вояга етмаган бола ва унинг ота-онаси билан суҳбати кўзда тутилган.

Суҳбат чоғида вояга етмаган бола ўзи томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликка тааллуқли қонун матни, шунингдек, судда унга қандай ҳукм чиқарилиши мумкинлиги билан танишади. Бундан ташқари ота-оналарга қонун бўйича уларнинг мажбуриятлари ҳақида эслатилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мак-Клеллан Д. Правосудие по делам несовершеннолетних в США // Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. М. 1994. С. 176.
2. Ювенальная юстиция: Специфика реализации судебной власти /Э. Б. Мельникова.//Государство и право на рубеже веков. Криминология. Уголовное право. Судебное право. -М., 2001. -С. 259 – 265.
3. Introduction a la justice des mineurs, Patrice Saceda., Vaucresson, CNFE-PJJ, novembre 2001.
4. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: Учебное пособие/ Под ред. и с предисл. И.Д.Козочкина. –М. Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А.С.Грибоедова, 2013. С.347.
5. James R.Himes Implementing the Convention on the Right of the Child, UNICEF, Italy, 2005. P.78.
6. [6. tp://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio52/Уголовно-процессуальный кодекс Франции](http://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/uf/iogip/study/studentsbooks/histsources2/igpzio52/Уголовно-процессуальный кодекс Франции)
7. Приказ МВД России от 15 октября 2013 г. № 845 «Об утверждении Инструкции по организации деятельности подразделений по делам несовершеннолетних органов внутренних дел Российской Федерации». <https://base.garant.ru/>
8. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации" (УИК РФ) от 08.01.1997 N 1-ФЗ (последняя редакция) \ КонсультантПлюс (consultant.ru) <https://www.zakonrf.info/uik/?ysclid=l8n2326xx617601053>.
9. Приказ МВД России от 15 октября 2013 г. № 845 «Об утверждении Инструкции по организации деятельности подразделений по делам несовершеннолетних органов внутренних дел Российской Федерации». – 17.1. <https://base.garant.ru/>
10. Федеральный закон от 24 июня 1999 г. N 120-ФЗ "Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних" (с изменениями и дополнениями). <https://base.garant.ru>
11. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 591-ІІ «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.)

<https://online.zakon.kz/Document/?docid=1049318&doc>

12. Правила осуществления профилактического контроля за лицами, состоящими на профилактическом учете в органах внутренних дел. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 15 июля 2014 года № 432. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 15 августа 2014 года № 9695.
<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V14C0009695>
13. Gilbert, Neil (2012). A comparative study of child welfare systems: Abstract orientations and concrete results. *Children and Youth Services Review*, 34(3): 532-536, 5 s.